

Yunan felsefesini detaylı bir şekilde okuyarak, Sokrates başta olmak üzere Platon, Aristoteles ve diğer Yunan filozoflarından haberdar olduğu bunların kafa yorduğu konuları eserlerinde ele alıp tartıştığı söylenebilir. Bunların yanı sıra başta Gazali olmak üzere İbni Sina ve Farabi gibi İslam filozoflarının eserlerini okuyarak onların etkisi altında kaldığı ileri sürülebilir. Nitekim Mevlâna insan, iman ve aşk felsefesini, durduk yerde değil başta Yunan ve Hint felsefesi olmak üzere ciddi okumalar yaparak edindiği bilgi ve deneyimlerine yaslanarak oluşturmuştur. Örneğin, Mevlâna'nın Mesnevi adlı temel kitabında olay ve olguların birbiriyle bağlantılı olması ve her sonucun bir nedene bağlı olarak ortaya çıkması anlamına gelen “nedensellik/causalite” konusunu açıklarken Gazali'nin Tehafüt kitabındaki görüşlerinden etkilendiği açık bir şekilde görülmektedir. Mevlâna'ya göre evrendeki düzene bakarak aklın hâkimiyetinden söz edilebilir. Yine evrendeki olayların makuliyetini/rasyonelliğini açıklarken Mevlâna sebeplilik ilkesini kullanmaktadır.

Mevlâna'ya göre tabiat olayları, yaratıcıdan bağımsız tesadüfen ve gelişigüzel olarak ortaya çıkan, değişen ve gelişen/tekâmül eden bir yapıya sahip olmayıp en ince detayına kadar bir Yaratıcı tarafından planlanmış bir sürece işaret etmektedir. Dolayısıyla Mevlâna evrende sünnetullah/adetullah/sebepliliğin hâkim olduğunu söyleyerek evrende cereyan eden olaylar zincirinde “determinizm” değil de “indeterminizm”in geçerli olduğunu savunmaktadır. Bilindiği gibi, Gazâlî, İslam kelimci ve filozofların görüşlerini eleştirdiği el-İktisâd fi'l-İtikâd ve Tehâfütü'l-Felâsife kitaplarında sebep-sonuç ilişkisinden bahsetmektedir. Mevlâna da Gazali gibi sebep-sonuç ilişkisinin zorunlu olmadığını kabul edip olayların aynı şekilde tekrarlandıkları için bunlara alışıldığını söylemektedir. Mevlâna, sebep-sonuç ilişkisi olduğu düşüncesinin yani her şeyin bir nedeninin olduğunu kabul ederek illet-malul/sebep-sonuç arasında Allah'a uzanan bir zincirleme ilişki olduğunu kabul etmemenin mümkün olmadığını savunmaktadır. Allah'ın iradesinin bu teselsüle uygun tecelli ettiğinden bahsederek bilime kapı aralamaktadır. İslam düşüncesinde sünnetullah denilen bu yaklaşımla cereyan eden hadiselerin sebeplere bağlı ve eşyanın tabiatına uygun olması kastedilmektedir. (Gazali, 1928: 191; Gazali, 1971: 73; İbni Rüşd, 1998: 628-619; Starr, 2019:101)

Aşağıdaki beyitlerde görüldüğü gibi Mevlâna Mesnevi'de ilginç bir determinizm ve indeterminizm tartışması yapmaktadır:

“Sebepler üzerinde başka sebepler vardır; sebebe bakma O'na bak!

Peygamberler sebepleri aşmaya geldi. Mucizeleri Zülal'e /Ulu Tanrıya ulaştırdılar.

Mevlana ve Sebeplilik

Prof. Dr. İlhan Yıldız tarafından yazıldı.

Perşembe, 18 Ocak 2024 23:03 - Son Güncelleme Cumartesi, 03 Şubat 2024 00:32

Sebepl olmaksızın denizi yardılar;(Bakara, 50) ekin ekmeden buğday yığını elde ettiler.

Çalışmalarıyla kumlar un oldu; keçinin yünü, çekile çekile ipek oldu.

Kur'an'ın tamamı sebebi aşmak hakkındadır; yoksulun büyüklüğü ve Ebu Leheb'in helak olması gibi (Tebbet, 1-5)

Ebabil kuşu iki üç taş atarak Habeş'in büyük ordusunu yener.

Yukarıda uçan kuşun attığı taş fili delik deşik etti. (Fil, 1-5)

Kesilmiş ineğin kuyruğunu maktule vurur vurmaz kefenli olduğu halde dirilir. (Bakara, 67-73)

Boğazı kesilmiş adam yerinden sıçrayarak kanını döken adamdan kanını ister.

Böylece başlangıçtan itibaren Kur'an zorunlu sebep sonuç ilişkisini reddetmektir vesselam.

Bunu açığa çıkarma işi akılla olmaz; O'nun sana görünmesi için kulluk yap.

Felsefeci akla/mantığa uygun şeylere bağlı hareket ederken mutasavvıf aklın aklının binicisidir.

Aklın zirvesi öz iken aklınsa kabuktur.

Aklın kabuğu yüz delil gösterse, külli/tümel akıl, kesin inanç olmadan nasıl adım atar?

Akıl baştan başa defterler karartır; aklın aklının ayla dolu ufukları vardır, karanlık ve aydınlıkla ilgisi yoktur; onun ay ışığı, gönlü ve canı aydınlatır.” (Mevlâna, 2018: III, 2515-2530)

Mevlâna, önemli bir felsefe problemi olan sebepliliği yukarıdaki beyitlerde kendi tarzıyla ele alıp değerlendiriyor. Mevlâna'ya göre, zorunlu neden sonuç ilişkisi yoktur, evrende olayların birbiri ardınca gelmesi bizi şaşırtmamalıdır. Onları her zaman art arda gördüğümüz için aralarında zorunlu bir sebep-sonuç ilişkisi varmış gibi düşünüyoruz. Örneğin, dil ile konuşma arasındaki ilişki alışkanlıktan öte bir şey değildir (Mevlâna, 2018: VI, 3810). Ancak dinsel literatürde görülen mucize gibi olağanüstü olaylarda olduğu gibi sebep sonuç ilişkisi bazen bozulabilir. Böylelikle Mevlâna, evrende bulunan neden-sonuç ilişkisini tamamen Allah'ın iradesine bağlamaktadır. Örneğin, Kur'an'da zikri geçen denizin ikiye bölünmesi, ebabil kuşlarının taş atması vb. gibi birçok mucizede olayların neden-sonuç ilişkisi içinde hareket etmediğini görmekteyiz. Dikkat edilirse Mevlâna da Gazali gibi bu konuda örneklerini bizzat Kur'an-ı Kerimden seçmiştir. Daha da ilginç olan husus, Batının dahi filozofu David Hume da Gazali ve Mevlâna'dan derin etkiler taşımaktadır. İndeterminizmi kabul eden Hume'un, Gazâlî'nin nedenselliği reddetmesinin temel motivasyonu olan metafizik inançlar, mucize ve Allah'ın evrene her an müdahale etmesine izin veren teistik/dini açıklamaları reddetmesini daha çok epistemolojik ve felsefi nedenlerle açıklayabiliriz. Daha da ilginç olan husus Hume'un bu konu için seçtiği örneklerin Gazali'nin “ateş” ile Mevlâna'nın “taş” örneği olmasıdır. (Hume, 2014: 24; Hume, 1995: 135 vd.)

Tablo I: Gazali, Mevlâna ve David Hume'da Nedensellik Algısındaki Benzerliği

Nedensellik Algısı

Seçilen Örnekler

Gazali

Mevlana ve Sebeplilik

Prof. Dr. İlhan Yıldız tarafından yazıldı.

Perşembe, 18 Ocak 2024 23:03 - Son Güncelleme Cumartesi, 03 Şubat 2024 00:32

Sebepler sonuç ilişkisinin zorunlu olmadığını, zorunluluk sanılan bu ilişkinin daha çok alışkanlık olduğunu s

Hız. İbrahim'in Nemrut tarafından ateşe atılması ancak yanmaması (Enbiya, 66-67)

(Mucize/Kur'an'dan Örnek)

Mevlâna

Sebepler sonuç ilişkisinin zorunlu olmadığını, zorunluluk sanılan bu ilişkinin daha çok alışkanlık olduğunu s

Denizin bölünmesi (Bakara, 50), Ebabil kuşlarının taş atması (Fil Suresi)

(Mucize/Kur'an'dan Örnek)

David Hume

Sebepler sonuç ilişkisinin zorunlu olmadığını, zorunluluk sanılan bu ilişkinin daha çok alışkanlık olduğunu s

Elin ateşte yanması, Taşın yere düşmesi..

David Hume gibi Avrupalı materyalist bir filozofun Gazali ve Mevlâna'yı takip etmesi ikisinin de

felsefi fikirleri ile ön plana çıkmasından dolayıdır.

Mevlâna'nın Allah'ın varlığını ispat etmek amacıyla felsefe ve özellikle İslam felsefesi tarafından kullanılan birçok delili kullandığı bilinmektedir. Örneğin, Mevlâna sebeplilik dizisini incelerken "bazen eserlere takılıp kalıyor ve müessiri unutuyoruz. Bir resmi saatlerce inceleyip ressam hakkında soru sormamak ne kadar yanlışsa evrene ve orada vuku bulan olaylara bakıp Allah'ı anlamamak aynı şekilde yanlıştır" demiştir. Dikkat edilirse Mevlâna, burada teleolojik delil ailesinden ihtira delilini kullanmaktadır. Bu delili Aristo'ya kadar geriye götürebiliriz. Mevlâna: "Fiziksel gücümüzü kaslarımızdan ve dolayısıyla yediğimiz yemeklerden değil doğrudan Allah'tan almaktayız" demektedir. Her hareket eden şeyin bir hareket ettiricisi var sen bunları görmüyorsan eserleri görünüyor ya. Sen anla artık" (Mevlâna, 2018: I, 44; Mevlâna, 2008: s. 66). Bu da yine Aristo ile başlamış olan "ilk muharrik" kavramından hareketle üretilen "hareket delili" olarak bilinmektedir. Kozmolojik deliller ailesi içinde yer alan bu delil neredeyse bütün İslam filozofları tarafından da kullanılmıştır. (Mevlâna, 2018: I, 2155) Mevlâna eserlerinde yine ontolojik delili de kullanarak insanın Allah'ın varlığına sorgulamadan behemehal inanması gerekir (Mevlâna, 2008: s.68) diyerek bu delili "yeri ve gökleri yaratan Allah hakkında şüphe olabilir mi?" mealindeki ayetle desteklemektedir (İbrahim, 10). Allah inancının insanın fitratında zaten bulunduğunu; inkarın mümkün olamayacağını savunarak batan gemide ateist olamayacağını şöyle ifade etmiştir:

"Fırtınalar sürmüş, sürükler bir gemi, fiilini

Bir felakettir uğramış hükmün demi!

Hem karanlık, hem bulut, hem dalgalar;

Bu nedenle artar olmuş korkular.

Sanki Azrâil, muazzam fırtına estiren,

Sağ ve soldan, dalgalar dağlar gibi yükselen!

Orda mevcût cümle insanlar korkudan ürperir.

Orda yüzler nâle, feryât yükselir!

Saç baş dövüp ellerle hep durmuştular,

Cümle dînsiz, Müslümân olmuşlar.” (Mevlâna, 2018: III, 2180)

Böylelikle Mevlâna'nın eserlerinde yoğun olarak Allah'ın varlığının delillerini kullandığını görmekteyiz. Akıl yürütme ile elde edilen bu delilleri kullanmakta bir beis görmeyen Mevlâna aynı zamanda Allah'a erişim için kalp/gönül odaklı tasavvufi yöntemleri de kullanmıştır.

Kaynakça

Gazali, (1971). İtikatta Orta Yol (al- İktisâd fi'l İ'tikâd). Çev., Kemal Işık. Ankara: AÜİF Yayınları.

-----, (1928). Tehâfüt el-Felâsife. Nşr., Maurice Bouyges. Beyrut.

Hume, David, (1995). “Doğal Din Üstüne Söyleşiler”, Din Üstünenin içerisinde, (çev. Mete Tuncay), İmge Yayınevi, Ankara.

-----, (2014). İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma, (çev. Münevver Özgen), Biblos Kitabevi, İstanbul.

İbni Rüşd, (1998). Tutarsızlığın Tutarsızlığı (Tehâfüt et-Tehâfüt). Çev., Kemal Işık ve Mehmet Dağ. cilt: I- II, İstanbul: Kırkambar Yayınları.

Rumî, M. C. (2007). Dîvân-ı Kebîr. Çev., Abdalbâki Gölpınarlı. 1. Bsk., I-VII, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.

-----, (2008). Fîhi Mâ-Fîh. Çev., Abdalbâki Gölpınarlı. 3. Bsk., İstanbul: İnkılâp Kitapevi.

-----, (2018). Mesnevî. Çev., Adnan Karaismailoğlu. I-VI, Ankara: Akçağ Yayınları.

-----, (1974). Mevlâna'nın Rubailer. Çev., M. Nuri Gençosman. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

-----, (2017). Mecalis-i Seb'a. Çev., Dilaver Gürer. İstanbul: İlkharf Yayıncılık.

Starr, S. F. (2019). Kayıp Aydınlanma. Çev., Yusuf Selam İnanç. 1. Basım, İstanbul: Kronik Kitap.

Yıldız, İ. (2014). İmam Gazali ve Yaratılış Gerçeği. Astana Yayınları.

Not: Bu yazı makale, köşe yazısı vs. gibi akademik bir yazı değildir. Sadece ders notu olarak kullanılmaktadır